

Gondoskodás+

ZÁVADA PÉTER: A MURÉNA MOZGÁSA

Egy kötet, amely a cím ajánlata szerint a muréna mozgásáról szól, kikerülhetetlenül a mozgással szól együtt, saját beszédét egyszerre a mozgás reprezentációjaként és eseményeként bejelentve. A muréna mozgása innen nézve téma és önértelmező allegória, vagyis értelmezési probléma és retorikai struktúra, egy nyelv jelöltje és jelölési folyamata.

Pontosan ezt a kettőséget viszi színre a kötet terjedelmének nagyjából felét kitevő első ciklus, amelynek két szólamat *A gonoszság története* és az *Ingamozgás* címek jelölik: amíg az előbbi a jelentéslétesülés, addig az utóbbi az erről való elmélkedés diskurzusát testesíti meg, önreflexív nyelvelméleti keretbe ágyazva a költői beszéd felhangzását. Ez utóbbi poetológiai szólám már a költő előző kötetét, a *Gondoskodást* záró esszéversben is feltűnt. Az *Ingamozgás* ciklus, már ami a szemléleti horizontját illeti, ennek egyenes folytatásaként is értelmezhető, annál is inkább, mivel – még ha annál jóval széttartóbb is – nem, vagy csak igen kis mértékben távolodik el az abban vázolt jelkonceptiótól [ehhez lásd: Balogh Gergő, „*Mintha egy ősi szó lennék az igazságra*”, *Alföld*, 2022/4., 107–115.]. Az *Ingamozgás / Kettős inga* című vers felől nézve a nyelvi jel mindig túlmutat önmagán, leválik saját létezésének kontextusáról, hiszen összetartozik azzal, amire utal, sőt azonnal továbblendíti figyelmünk ez utóbbi irányába, amelynek gondolati formát és jelentést ad [„a préda a ragadozó / meghoszszabbítása. De a muréna jel”]. Nehéz persze itt nem észrevenni a versben megjelenő muréna és a tintahal, a ragadozó és a préda közötti aszimmetrikus viszonyt, hiszen a vers figurális rendjében ekkor még a muréna, a jel marad központi helyzetben, ehhez képest nyeri el pozícióját az, ami viszonyba állítható vele.

A költemény első szakasza a viszonylétesítést elsősorban a muréna aktivitásaként mutatja be, ami egyfelől azt jelenti, hogy elkülöníti egymástól a jelet és a kontextust, másfelől pedig azt is, hogy ezek közül csupán az előbbit ruhazza fel cselekvőerővel. Ebben a rendszerben, mint ez a zárlatból kiderül, a jel ugyanakkor maga sem képzelhető el önazonos módon, amennyiben egy sajátos megkettőződés révén kívül kerül magán, megnyitva a jelölő és a jelölt – a *Gondoskodás* perspektívájából: a jel és az idea – közötti szakadékot, és így önmagát is zsákmányként felmutatva [„És a név is / ugyanígy hűtlen önmagához, a murénára mutat, / majd továbbcikázva továbbáll, mígnem a jelentés / bekebelezi, prédájául prédájának”]. Ha formalizálni szeretnénk az előbbieket, akár azt is lehetne mondani, hogy a nyelvi jel utalásstruktúrája szerint kontextusokhoz rendelődik, amelyeket a hozzárendelés mint aktivitás tesz hozzáférhetővé első ízben, eközben azonban ez az aktivitás is láthatóvá válik, mivel a nyelv elkerülhetetlenül mint nyelv utal magára. A nyelvi jel ekként a reflexivitás és az önreflexivitás struktúráit egyaránt működésbe hozza. A versben ezt a bekebelezés trópusa jelöli, amely a ragadozó és a préda közötti megkülönböztetés mozgékony figurális rendjébe illeszti a jelentésalkotás folyamatát.

Az *Ingamozgás / Kettős inga* erősen épít Alfred Brehm *Az állatok világa* című munkájának fordítására, amelyben a murénafélékről, Brehmnél is idézetként, többek

között az alábbiakat olvashatjuk: „Crassusról jegyzik föl, hogy egy igen szép és természetes murénát nevelt fel, amelyet nagyon szeretett és arany ékszerekkel díszített fel. Ez a muréna megismerte gazdája hangját, oda úszott hozzá a parthoz és a kezéből evett.” A versben: „Crassusra saját házi kedvence / utalt, akit arany ékszerekkel díszített fel / – a hal állítólag hallgatott nevére, és ha gazdája / hívta, a tenyeréből evett.” A Závada-szöveg több szakasza is az ebben a műben olvasható murénajellemzést írja át [Brehm művének szövegszervező ereje fedezhető fel, kevésbé explicit módon, például az *Ingamozgás / A polip mint szó behatol a nyelvbe mint tengerbe* című versnél is]. A vers figurális tere, a préda és a ragadozó, valamint az ingamozgás összekapcsolása ugyanakkor, mint erre a szerző egy interjúban felhívja a figyelmet, egy tanulmányból származik: „Az alapgondolat, amit egy tanulmányban olvastam: a kettős inga fizikai elmélete. Ez nem más, mint két egymáshoz erősített rúd, amelyek egy rögzített középpont körül, valamint egymás körül is szabadon forognak, és így a mozgási rendszer *kaotikus*. Ez nem azt jelenti, hogy véletlenszerű, mert ha ki tudnánk számolni minden változót, akkor pontosan tudnánk, merre fog mozogni a kettős inga, de mivel túl bonyolult az egyenlet, túl sok a változó, ezért kaotikusnak tűnik. Szóval ez egy látszólag random cikázás. A tanulmány pedig mindezt a ragadozó és a préda mozgásához hasonlítja, amennyiben mindketten kölcsönösen függnek egymástól, egymás mozgásának mintegy a meghosszabbításai.” [*Benne maradni a jelen élményáramában, és minden mást kizárni*, Litera, 2023. április 9.]

Hasonlóan látványos az *Ingamozgás / Oidipus-sündisznó* Jacques Derrida-utalása is, amely a francia filozófus *Mi a költészet?* című írását idézi meg: „A vers minden bizonnyal vak sündisznó, / mely az út közepén összegömbölyödve kiteszi magát a közelgő veszélynek.” Derridánál: „És ezért kénytelen megszólítani valakit, aki személy szerint te vagy ugyan, de mint névtelenségbe vesző lény, város és természet között, megosztott titokként, mely egyszerre nyilvános és bizalmas, éppúgy az egyik mint a másik, teljes egészében, feloldozva kívülről és belülről, se az egyik, se a másik, az útra kivetett korlátlan, magányos, önmaga körül apróra összegömbölyödött állat. / És épp ebből kifolyólag olyan könnyen eltaposható, elgázolható ez az állat, a sündisznó, olaszul *istrice*.” [Ford. Horváth Krisztina és Simonffy Zsuzsa [a kiemelést elhagytam – B. G.]] És így tovább – a kötetbéli intertextusok tovább sorolhatók. Ez a szövegalkotási eljárás korántsem áll előzmények nélkül Závada költészetében, elég ismét csak a *Gondoskodás* címére és önértelmező szakaszára gondolni [„A gondoskodás az, ahogy a hétköznapokban / vagyok” [*Karavánok*]], amely Martin Heidegger *Lét és időjének* gondoskodásfogalmát építi be, kiemelt helyen, ám a saját képére formálva, a kötet világába. Ahogy látható, *A muréna mozgásában* különféle, a természettudományi ismeretterjesztéstől az irodalmiakon át a filozófiai elmélkedésig terjedő diskurzusok szolgáltatnak nyelvi anyagot és alapot a kötet poetológiai szövegeinek kidolgozásához. Ezzel kapcsolatban nem is annyira az a kérdés, hogy például a filozófiai koncepciók itt feltűnő értelmezése helyes, vagy esetleg, legalábbis az elmélet perspektívájából, tévútra visz [ez utóbbira példa a sündisznó és a hermetikus költő versbéli azonosítása], mint inkább az, hogy ez a szövegalkotási eljárás mennyire bizonyul termékenynek.

Závada sündisznója markánsan eltér Derridaétól, a versbeszéd és a sündisznó viszonya ráadásul nem nélkülözi az ironikus modalitást sem – ez pedig a *Roncs szélárnyékban* című 2017-es kötet horizontjának megidézése által [„Azt akartad látni,

ami elrejtőzik, / visszahúzódik önnön árnyékába.” – *Oidipusz*] akár az életmű egy korábbi állomásával szembeni távolságvétel gesztusaként is értelmezhető, ami a kötet talán legkezdeményezőbb, ám végül szigetszerűnek bizonyuló gesztusának tekinthető. Ez az ironia teremti meg a megszólalás sajátosságát, amely olyan jel- és politikaelméleti problémákhoz kínál szemléleti alapot, melyek még ha más kontextusban és előjellel is, de már az előző kötetben, különösen annak *Az allegória természetéről* című versében is jól érzékelhetően megjelentek: „A sündisznó él-hal a szimbólumért: befúrja / a szó mélyére, ősszel, esőtől nyirkos / avarba, szuszog, kotor, szórja a jelentés, / ott munkál benne a fölfedezés vágya, pedig a szerves / bomlás néha csak bomlás. [...] A szimbólum odaédesgeti a hatalom trónjának tövébe [...]”. Ugyanakkor a sündisznóként figurált hermetikus költő (az „Oidipusz-sündisznó”) eszerint éppen akkor kerül a legközelebb a hatalomhoz, amikor a leginkább a „szimbólumra” összpontosít, vagyis a világtól való el- és a nyelv felé való odafordulás radikális esztétikai programja olyan ideológiaként lepleződik le, amelynek vakfoltját éppen csak ő nem érzékeli, legalábbis egyelőre („még nem sejt”, „Még nem gondol rá”).

Az *Ingamozgás* poetológiai diskurzusát – és ez különösen Závada korábbi kötetének perspektívájából lehet feltűnő – egy kisebbfajta állattert, egészen pontosan háziméh (*Angyali üdvözlét*), muréna (*Kettős inga*), elefánt (*Szigetszabály*), sündisznó (*Oidipusz-sündisznó*) és polip (*A polip mint szó behatol a nyelvbe mint tengerbe*) népesíti be. Ezek a figurák modellálják több-kevesebb sikerrel a nyelvről tett állítások körét, melyet azonban, erős koncepcionális szerepének ellenére, nem igazán látszik egységes nyelvelméleti keret összetartani, ráadásul a koncepciót helyenként a tőle való tematikus eltávolodás is gyengíti, például a fül (*A fül bőségszarujában*), a jelentés (*A kulcs*) vagy a fenomenológiai tudat (*A kalapács árnyéka*) általános problémakörnek középpontba kerülésekor. A *muréna mozgásának* poetológiai diskurzusa belépő szintű és rendkívüli bonyolultságú nyelvelméleti kérdéseket egyaránt tematizál, amely gesztus rámutathat arra, hogy Závada költészete az értekező és a költői beszédmódok közötti határok lebontását igyekszik végrehajtani, vagy máshonnan nézve, a költői nyelv médiumában egalizálni. Ezek ugyanannak a profetikus megszólalásmódnak, a személytelenség és a képviseleti jellegű nyelvhasználat között való, jól eltalált, a verseknek dinamikus retorikai felépítettséget kölcsönző ingázásnak lesznek a részei. Ez azonban azt is jelenti, hogy az evidenciák és a csak igen nehezen megemészthető problémák a kötet terében egymás mellé helyeződnek, és egyenértékűvé válnak, ami végső soron aláássa a megszólalás retorikai határfunkcióinak érvényesülését. Hasonló eredményt ér el a mondatszerkezetek fellazításának szövegalkotási stratégiája is, mely a kötet nyelvének programszerű kiszámíthatatlanság- vagy váratlanságeffektusaiért is felel („egy merőben poétikai kérdés foglalkoztatott: hogyan lehet olyan verset írni, ami számomra és talán az olvasó számára is kiszámíthatatlan” – szögezi le a költő [*Benne maradni... I. m.*]), és amely egyfelől a jobban sikerült helyeken a megszólalás elliptikusságát [vö. Vincze Richárd, „*A vers minden bizonynyal vak sündisznó*”, KULTer.hu, 2023. július 1.], és ezáltal egy rejtett igazság birtoklásának és megsejtetésének érzetét, vagyis az imént szóba hozott profetikus modalitást erősíti, másfelől azonban a jelölt módon ellentétező (*de, ám, mégis, pedig, ugyanakkor* stb.) mondatszerkezetek helyenként megfigyelhető túlhajtása által, ami a *Gondoskodás* nyelvének egy kevésbé szerencsés tendenciáját bontakoztatja ki, kifejezetten mechanikus hatást kelt. A szintaktikai-lo-

gikai viszonyok fellazítása és a mondatfűzés arbitrális jellegének kijátszása, akárcsak a költészet- és nyelvelméleti diskurzusok poétikai kiaknázása egyszerre kölcsönöz markáns élt ennek a költészetnek, és gyengíti azt.

Az *Ingamozgás*-versek, ahogy ez fentebb szóba került, a három részre tagolt kötet első szakaszában *A gonoszság története* címelőtaggal egybefogott szövegekkel fonódnak össze. Ez utóbbiak a *Gondoskodás* Gótika-ciklusának középkor-tematikáját látszanak – Nemes Z. Márió *A hercegprímás elsírja magát* című verseskötetének poétikájától erősen érintett módon – továbbfolytatni. A ciklusban keverednek a különböző történeti korok és helyszínek, valamint a különböző beszédpozíciók (megszólítás, T/1., szerepvers), amelyek a politikai alaptapasztalatának töredékes közvetítésére tesznek kísérletet. Ugyanakkor ez mind politikaelméleti, mind tropológiai szempontból többször fullad banális fordulatokba [pl. „A csizmadiák utcája a csata híretől hangos, / a csöcselék a trágyalében forradalomról pletykál, / míg a döglegyek potrohában a nemesek vére / összekeveredik a vazallusokéval.” – *A csizmadiák utcáján*; „ráemeled nyilvánvessző-tekinteted, / látóideg pendül, feszül hátra” – *Stűszivadász a svájci alpokban Altorf mellett, circa 1570*; poétikai szempontból még ide: *Az illúzió gyarmatosítása, C17H2INO4*], ráadásul előfordul, hogy a beszédmód egységessége is feltöredezik egy nyelvi poén kedvéért („Médiastratégiám egyébiránt hasít.” – *A nemesi sznobéria komikuma*). A *Gonoszság*-szólam versei javarészt pontosan azt a lenyűgöző retorikai invenciózusságot nélkülözik, amelyek Závada legutóbbi két kötetének összetett képalkotási eljárását működtették (Csehy Zoltán a kötet első ciklusa kapcsán a metafora uralmáról beszél: *Mit mutat az arisztotelészi messzelátó ma?*, ÉS, 2023. jún. 2. – ez maga is némiképp egyoldalúvá teszi a kötet tropológiai dimenzióját), ahol pedig feltűnik ennek emlékezete, ott sem érvényesül teljeskörűen, például: „Az emlékezet, mint egy kristálypohár, / a feledésbe hullik, hangokra robban, / és a hangokból aztán egy új tükör épül, / melyben a jelen nézi magát.” (*Thomas Garrison naplója, El Zotz-i ásatás, Peten régió, Guatemala* – ennek egy sikerültebb variációja: *Munkajegyzetek / A felvezetés értelme*). A kötet helyenként funkciótlannak bizonyuló nyelvi elemekre, ökonómiai szempontból vitatható megoldásaira példa itt, hogy a vers semmilyen formában nem tartalmaz tükröt, vagyis nem világos, mire utal az új jelző, és ennek miért van jelentősége egyáltalán, hiszen megjelenése csupán a kristálypohár és a tükör képzavarszerű behelyettesíthetőségének képzetét keltheti fel, anélkül azonban, hogy valódi poétikai haszonnal járna. Más kaotikusnak látszani („Nem véletlen, csak kaotikus” – *Ingamozgás / Kettős inga*), és tényleg nélkülözni a költői rendet.

A kötet második ciklusa címében jelölt módon is „munkajegyzeteket” tartalmaz, amelyekben többek között megjelenik a színház [*Pièce bien faite*], a performansművészet [*Hangoskönyv*], a filmesztétika [*Csillogás*], valamint a színház és a természettudományok metszéspontjainak [*A végtelenített szalag*] témája, ahogy találkozhatunk a Tóth Kinga *All machine*-jének poétikáját megidézõ, egy hanginstallációt körüljáró írással is [*Redõzõdés*]. A ciklus versei sem megszólalásmódjukban, sem poétikailag, sem tipográfiaailag nem kapcsolódnak szorosan egymáshoz, köztük egyedül a különböző művészeti formák produkciós és recepciós oldaláról való elmélkedés teoretikus igénye létesít kapcsolatot. Ez ugyanakkor, akárcsak az előző ciklus néhány darabjának esetében, többször is túlfut önmagán, és ez különösen azokra a szöveghelyekre jellemző, amelyek olyan filozófiai fejtegetésekbe bocsátkoznak, amelyek egyrészt túl

sokat, másrészt túl keveset követelnek meg az olvasótól. Ilyen hely például a szerkezeti és koncepcionális szempontból is széthulló *A végtelenített szakasz* című, fentebb már említett vers, melynek megértéséhez nem csupán a tükörstádium fogalmát és elméleti keretét szükséges ismerni, hanem a tudat és az idő viszonyának nagy múltú fenomenológiai problémájára is rálátással kell bírni – legalább egy picit –, miközben a zárlat megválaszolatlanul maradt kérdései, túl kognitív funkciójukon, tulajdonképp semmilyen poétikai-retorikai összefüggést nem teremtenek, sem a versegész, sem pedig a kötet viszonyában („az állati tudatnak ezen a szintjén létezik-e / a tükörstádium? // Van-e időtudatuk?” stb.). Innen nézve, diszkurzív értelemben, ezek inkább a filozófiai kérdések irányába tartanak, mint költőiekébe. A kötet, és ez különösen a *Munkajegyzetek*-versekre igaz, habár célkitűzése szerint ezt kívánná megvalósítani, nem minden esetben képes jól egyensúlyozni a költői és a filozófiai megszólalás között, ezek megkülönböztethetlenségi zónájának vékony mezsgyéjét létesítve és bejárva. Amikor pedig átbukik az utóbbiba, mind költészetnek, mind filozófiának kevéssé válik. Hasonló a helyzet a kötetzáró esszévers, az *Egy alma határai* esetében is, amely a költői pályának a *Roncs szélárnyékban* című kötettel megkezdett szakaszát tematizálja, a vallomásos költészet kódjait felidézve. Ez azonban nem rendezi át az életmű értelmezhetőségét, nem igazán kínál új utakat annak megközelítéséhez, sokkal inkább olvasható úgy, mint a kötet valódi műhelynaplója, amelynek inkább dokumentációs, a költői önértelmezés egy fázisát bemutató mivolta révén értékelhető, mint poétikai teljesítményként.

A muréna mozgása legjobb helyein a *Gondoskodás* nyelvét működteti, erősen épít annak retorikai és poétikai megoldásaira, ugyanakkor, megfelelően az életmű belső logikájának, szemmel láthatóan túl is próbál lépni azokon a kereteken, amelyeket az előző kötet alapozott meg. A magam részéről azt gondolom, hogy Závada legújabb kötete, amelynek kétségkívül az első ciklus a legsikerültebb része, nem képes az életmű alakulásának a korábbi kötetekhez hasonló újralibrálását végrehajtani, és ezért *A muréna mozgása* elsősorban nem más, mint a *Gondoskodás* kiegészítése és továbbgondolása, egyfajta *Gondoskodás+*. Mint ilyen, nagyot vállaló, ám hullámváz színvonalú verseskötetként jellemezhető, amelynek poétikai tendenciái nagy kockázatot rejtenek magukban. [*Jelenkor*]

BALOGH GERGŐ